

The Role of Government Economic Support in Empowering Informal Residential Areas (Case Study: Rasht City)

Milad Pourrajabi *

Research fellow of National Research
Institute for Science Policy (NRISP), Tehran,
Iran.

Aliakbar Majdi

Assistant Professor, Department of
Sociology, Faculty of Literature and
Humanities, Ferdowsi University of
Mashhad, Mashhad, Iran.

1. Introduction

Economic poverty is one of the oldest social harms in all societies (56: Parikh, Bisaga, Loggia, Georgiadou, & Ojo-Aromokudu, 2020). In a society, poverty occurs when people do not have a standard of living that is at least reasonable according to the standards of that society (Dovey, van Oostrum, Chatterjee, & Shafique, 2020). The experience of the rapid growth of urbanization and the formation of informal settlement areas in the last half century has been significant (Aliu, Akoteyon, & Soladoye, 2021:98). Based on this, the share of the country's urban population increased from 31% in 1335 to 74% in 1395, and then the country's rural population decreased from 68% in 1335 to 26% in 1395. The statistics show the change of the traditional settlement pattern in Iran (26: Dadashpoor & Ghazaie, 2019). The increasing growth of the desire to live in urban areas in Iran has been recorded while the global statistics of urbanization have changed from 45 to 54 percent in the period from 1995 to 2016.

* Corresponding Author: milad.pourrajabi@gmail.com

How to Cite: Pourrajabi, M; Majdi, A.A. (2023). The role of government economic support in empowering informal settlements areas (Case study: Rasht city), *Journal of Social Development and Welfare Planning*, 14 (55), 263-300.

2. Literature Review

Geo and colleagues (2022) also found out in their studies in Jamaica that having a sense of personal superiority, facing new challenges in personal and economic life, facing hard work and having perseverance, believing in the ability to do work, believing in the ability to work endeavoring, ability to face external factors, high level of education, having mental-psychological security, having a positive attitude towards job and activity, having self-efficacy in overcoming fears in daily life are important factors in empowerment in the outskirts of the city. (Zhu et al., 2022:88). Zaziki et al. (2022) also found out in their field research about education and empowerment that empowerment factors include increasing self-awareness, fair distribution of power and wealth, social dignity, freedom, fair access to resources and opportunities, reasonable use of institutions, the proper marketing situation, to have sufficient knowledge about the soil and how to perform the correct agricultural operations on it, to use and apply new techniques, to improve the quality of work, to improve the efficiency of allocated resources, and to adopt effective ways of production (11: Zazyki et al., 2022).

Kabir (2009) in a study entitled the factors affecting the empowerment of farmers, having high economic awareness, lack of educational apartheid, lack of sexual and racial discrimination, lack of social harm, lack of underemployment, lack of hidden unemployment, low pressure of mental and environmental stress, individual's belief to one's abilities to do work, high job satisfaction, motivation, lack of feeling of acquired helplessness, more flexibility in the face of difficulties and...have been expressed. (KABEER, 2003:44; Lashitew, Narayan, Rosca, & Bals, 2021).

3. Methodology

This study has the general purpose of investigating the effect of government economic support in informal settlements, which is an applied research in a descriptive and explanatory way. Therefore, in particular, the methodology of the study is from the aspect of practical purpose, because it seeks to know the effects of economic support on households in informal settlement areas, the results of which

can guide government planners and decision makers in the field of program implementation and support packages.

From the aspect of collecting information and identifying the impact aspects of economic support in empowering the household, the study is of an exploratory type. In terms of describing the characteristics of the studied society, it is of a descriptive type, and in order to establish a relationship between variables, it is of an analytical type. In this research, in order to collect information, documentary and library methods and field observation methods and completing the questionnaire based on the indicators extracted in the theoretical framework were used.

4. Conclusion

As mentioned, the process of empowerment originates from different approaches and the unifying social mechanism among the participants (people) of the neighborhood, the strategic mechanism and planning of the neighborhood management, which is known as urban organization management (223: Núñez Collado & Wang, 2020). It intends to perform a supporting role (64: Cilliers, van Vuuren, & van Heerden, 2021).

Solving the personal and primary needs of the marginal residents, as well as paying attention and strengthening the formal and informal markets in these areas and organizing the economic situation of the neighborhood in these areas can improve the conditions of making this area more livable, which is shown by Geo et al.'s research (2022). It is coordinated.

Keywords: Development, the Role of Government, Economic Supports, Poverty, Empowerment, Informal Residential Areas

نقش حمایت‌های اقتصادی دولت بر توانمندسازی مناطق

سکونتگاهی غیررسمی

(مطالعه موردی: شهرستان رشت)^۱

میلاذ پوررجبی * پژوهشگر مرکز تحقیقات و سیاست علمی کشور، تهران، ایران.

علی اکبر مجدلی استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

چکیده

امروزه پاسخ به نیازهای در حال افزایش جامعه - که طالب بیشترین تسهیلات و بالاترین کیفیت زندگی هستند - دشوار شده است اما دولت‌ها امکانات خودشان را در جهت بهبود زندگی مردم به کار می‌گیرند تا فرایند عدالت اجتماعی با محوریت توانمندسازی در مناطق سکونتگاهی غیررسمی شهری که از جمله مهم‌ترین سکونتگاه‌های جمعیتی هستند و بیشتر فعالیت‌های غیر مولد اقتصادی که ارتباط مستقیم با فعالیت‌های مولد اقتصاد شهری را دارد، اتفاق بیفتد. هدف از این مطالعه بررسی میزان تأثیر گذاری حمایت‌های اقتصادی بر توانمندسازی مناطق سکونتگاهی غیررسمی می‌باشد، بدین جهت با روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته به جمع‌آوری داده‌ها از طریق فرمول کوکران ۳۸۳ نفر از افراد سرپرست خانوار در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر رشت پرداخته شد. یافته‌ها نشان داد که در اغلب موارد میانگین شاخص‌ها و گویه‌های مورد مطالعه، دارای میانگین پایین‌تر از حد متوسط نظری می‌باشند یعنی حمایت‌های اقتصادی دولت نتوانسته بهبودی در وضعیت زیست مناطق سکونتگاهی غیررسمی ایجاد کند اما بر اساس آزمون کای دو، بیش‌ترین حمایت‌های اقتصادی دولت به ترتیب متعلق به شاخص بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی، شاخص تنوع‌بخشی رژیم غذایی، و افزایش توان و قدرت خرید می‌باشد. بررسی همبستگی بین متغیر وابسته و مستقل نیز گویای وجود رابطه همبستگی بین آن‌ها می‌باشد اما نکته مهم اینکه، میزان رابطه بین آنها دارای شدت و ضعف‌های متفاوت می‌باشد. همچنین نتایج آزمون رگرسیون نشان داد که دریافت حمایت‌های اقتصادی دولت بیش‌ترین تأثیر را بر روی شاخص‌های افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی (با ضریب بتای ۰/۱۸۴)، تنوع‌بخشی رژیم غذایی (با ضریب بتای ۰/۱۸۱) و افزایش توان و قدرت خرید (با ضریب بتای ۰/۱۶۹) داشته است. در مجموع حمایت‌های اقتصادی دولت در چند سال گذشته، نتوانسته است به صورت قابل قبول بر روی توانمندسازی مناطق سکونتگاهی غیررسمی تأثیر گذار باشد.

واژه‌های کلیدی: توسعه، نقش دولت، حمایت‌های اقتصادی، فقر، توانمندسازی، مناطق سکونتگاهی غیررسمی.

۱- این مقاله حاصل طرح تحقیقاتی با عنوان بر ساخت معنای توسعه در مناطق حاشیه‌نشین مبتنی بر فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی ICT است که با حمایت مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور اجرا شده است.

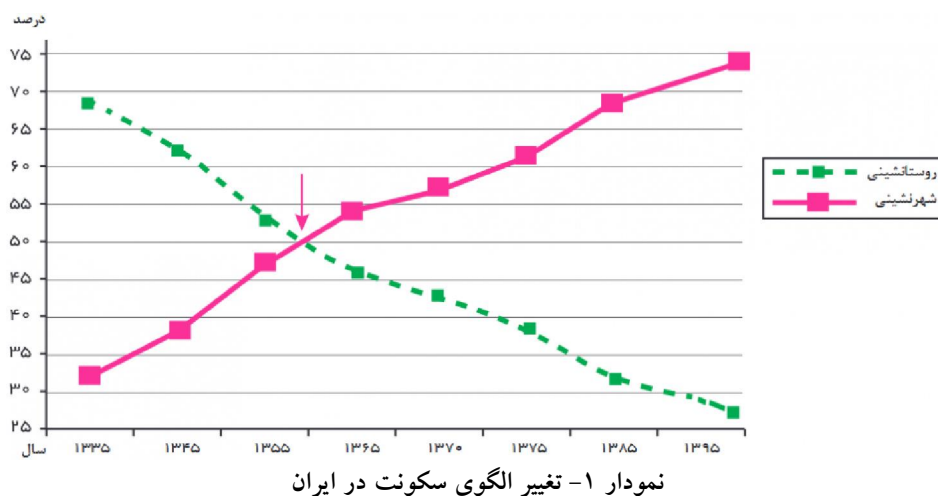
بیان مسئله

فقر اقتصادی یکی از قدیمی‌ترین آسیب‌های اجتماعی در همه جوامع است (Parikh, Bisaga, Loggia, Georgiadou, & Ojo-Aromokudu, 2020: 56). در یک جامعه، فقر زمانی به وجود می‌آید که افراد از یک رفاه معیشتی که طبق معیارهای آن جامعه، حداقل معقول تلقی می‌شود، برخوردار نباشند (Dovey, van Oostrum, Chatterjee, & Shafique, 2020: 21).

به‌طور کلی محققان فقر را به دو نوع نسبی یا مطلق تعریف می‌کنند (Sharma, Tiwari, & Rao, 2020: 87). در فقر نسبی مفهوم فقر بر اساس استاندارد زندگی جامعه مورد بررسی قرار می‌گیرد، معمولاً محققان خط فقر نسبی را به‌اندازه نسبتی از میانگین درآمد در نظر می‌گیرند (Venerandi, Iovene, & Fusco, 2021: 22) خط فقر مطلق نیز، مقدار درآمدی است که با توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی جامعه مورد بررسی برای تأمین حداقل نیاز یک فرد لازم است، می‌باشد (Manga, Bartram, & Evans, 2020: 95).

این واقعیتی است که بیشتر فقیران و عموماً فقیرترین آنها در نواحی حاشیه شهر زندگی می‌کنند (Tjia & Coetzee, 2022: 31)، کسانی که منزوی و پراکنده هستند و به خدمات اجتماعی- اقتصادی و دیگر خدمات دسترسی ندارند، در کشورمان ایران نیز، فقر یا ضعف در تأمین نیازهای اساسی حداقل برای بخشی از جمعیت حاشیه‌نشین، از مهم‌ترین مشکلات نواحی شهری کشور است (پوررجبی و مجدی، ۱۳۹۸: ۲۶). لذا از آنجاکه در فرایند توسعه شهری، فقرزدایی، تأمین نیازهای اساسی و توانمندسازی فقرا در زمینه‌های مختلف، جایگاه اساسی دارد (Sharma et al., 2020: 55) و حتی توسعه شهری نیز به عنوان راهبردی برای فقرزدایی در نواحی حاشیه شهر تعریف گردیده است (Dovey et al., 2020: 71)؛ ضرورت فقرزدایی از طریق برنامه‌ریزی شهری مشخص می‌شود (Manga et al., 2020: 33).

تجربه رشد شتابان شهرنشینی و شکل گیری مناطق سکونتگاهی غیررسمی در نیم قرن اخیر قابل توجه بوده است (Aliu, Akoteyon, & Soladoye, 2021: 98). بر همین مبنای، سهم جمعیت شهری کشور از ۳۱ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسید و به دنبال آن جمعیت روستانشین کشور از ۶۸ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۲۶ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافت. آمارها نشان دهنده تغییر الگوی سکونت سنتی در ایران است (Dadashpoor & Ghazaie, 2019: 26). رشد فزاینده تمایل به سکونت در مناطق شهری در ایران در حالی ثبت شده است که آمار جهانی شهرنشینی در بازه زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۶ از ۴۵ به ۵۴ درصد تغییر کرده است.

رشد جمعیت شهرنشین ایران بسیار بیشتر از میانگین جهانی و همچنین متوسط کشورهای در حال توسعه است (Hsiao, 2020: 62). بخشی از این رشد طی این سالها در واقع رشد جمعیت حاشیه نشین شهری بوده است (Málovics, Crețan, Méreine-). در ایران اگرچه آمار دقیق حاشیه نشینان شهری در گزارش رسمی هیچ مرجعی ذکر نشده است ولی وزیر کشور تعداد دقیق حاشیه نشینان را ۱۱ میلیون نفر اعلام کرده است (رحمانی فضلی، ۱۳۹۵: ۲۴۷).

امروزه راهکارهای متعددی برای کاهش و حتی از بین بردن فقر اقتصادی توسط کشورها در سطح دنیا ارائه و مورد تأکید قرار گرفته است که از جمله آنها می‌توان به تأکید بر توسعه کارآفرینی، ارائه اعتبارات خرد، کمک‌های نقدی بلاعوض و... اشاره کرد (Azunre, Amponsah, Takyi, Mensah, & Braimah, 2022: 94) که همه آن در راستای توانمندسازی اقتصادی مردم به ویژه گروه‌های هدف می‌باشد. زیرا فقرای حاشیه شهر دارای ویژگی‌هایی هستند که از مهم‌ترین ویژگی آنها می‌توان به عدم دسترسی به منابع مالی و سرمایه لازم اشاره کرد (Manga et al., 2020: 32)؛ از سوی دیگر، جهت دستیابی به پارادایم توسعه پایدار، برنامه‌ریزان بیش از هر چیز بر توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین تأکید و اعتقاد دارند (Zhu, Li, Gong, & Jinghong, 2022: 66)

کمک به اقشار ضعیف و فقر اجتماعی، برخی از کشورها از طریق اعطای وام‌های کم‌بهره به دنبال توانمندسازی گروه‌های هدف می‌باشند (Zazyki, da Silva, de Moura, Kaczam, & da Veiga, 2022: 772) و برخی دیگر نیز از طریق پرداخت مداوم به دنبال توانمندسازی می‌باشند که این سیاست در چند سال اخیر در کشور ایران در حال اجرا می‌باشد (Dadashpoor & Ghazaie, 2019: 51).

دولت‌ها تلاش می‌کنند تا با هدایت برنامه‌ریزی به سمت اقشار ضعیف اجتماع به ویژه حاشیه‌نشینان فقیر، شکاف اجتماعی را کاهش داده و زمینه‌های توانمند شدن آنان را در زمینه‌های مختلف فراهم سازند. بنابراین هدف اصلی این مطالعه، تحلیل آثار حمایت‌های اقتصادی در توانمندسازی مناطق سکونتگاهی غیررسمی می‌باشد. نتایج آن بتواند برنامه ریزان را در ادامه موفقیت‌آمیز و اثربخش مراحل بعدی طرح تحول اقتصادی کمک کند.

پیشینه پژوهش

تجیا و کوئزی^۱ (۲۰۲۲) در پژوهشی تحت عنوان سیستم‌های پشتیبانی تصمیم فضایی برای مدیریت اسکان غیررسمی سکونتگاه‌های غیررسمی به بررسی بهبود شرایط زندگی در

---

1. Tjia & Coetzee

سکونتگاه های غیررسمی پرداخت. وی در این مقاله تعدادی از روند امیدوارکننده در قلمرو اطلاعات مکانی و سهم هر یک را جهت برنامه ریزی و مدیریت درست در مناطق غیررسمی بررسی کرده است.

نتایج تحقیق نشان دهنده افزایش نقش داده های اطلاعات مکانی و به خصوص جی آل اس را در بهبود روند مکان یابی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سایر خصیصه های مربوط به مدیریت و برنامه ریزی بهتر جهت مدیریت شهری برای سکونتگاه های غیررسمی است (Tjia & Coetzee, 2022: 63).

علیو و همکاران^۱ (۲۰۲۱) با بررسی وضعیت مشکلات سکونتگاه های غیررسمی در آفریقای جنوبی معتقدند: به دلیل حمایت ناکافی دولت و مسئولان شهری در تأمین حقوق شهروندی برای ساکنان حاشیه نشین، آن ها از وضعیت تخلف آشکار از قوانین به فقدان آن تبدیل گشته اند. به طوری که بزه کاری، فقر، بیکاری، عدم دسترسی به فرصت های زندگی گریز از قانون و عدم مشارکت آنها در طرح ها و برنامه های به سازی و مشارکتی به یک عادت روزانه زندگی در آنها درآمده است (Aliu et al., 2021: 20).

ازینری و همکاران^۲ (۲۰۲۲) در مطالعه خود به بررسی حاشیه نشینی و توسعه پایدار شهری می پردازند. هدف این مطالعه شناسایی علل، مکانیسم و پیامدهای حاشیه نشینی در شهر بوده است. روش تحقیق به صورت کمی و کیفی و جامعه مورد مطالعه کلیه مناطق حاشیه نشین شهر بوده اند. یافته ها نشان می دهد که حاشیه نشینان از شهر محله زندگی خود رضایت بالایی ندارند و از احساس تعلق شهروندی پایینی برخوردار هستند. آن ها از مشارکت اجتماعی و تعلق شهروندی پایینی برخوردارند و از خدمات ارائه شده در این محلات به هیچ وجه راضی نیستند (Azunre et al., 2022: 712).

هسیائو^۳ (۲۰۲۰) در مقاله ای تحت عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر حاشیه نشینی و بازتاب های آن با تأکید بر کاربری خدمات شهری، به بررسی علل شکل گیری حاشیه نشینی در

---

1. Aliu et al
2. Azunre et al
3. Hsiao

ارتباط با شاخص‌های آموزشی، بهداشتی، فرهنگی، تجاری، ورزشی و بازتاب‌های ناشی از آن در شهر پرداخته است. با توجه به ضریب پراکندگی کاربری‌های و خدمات شهری که در محلات حاشیه‌نشین و غیر حاشیه‌نشین وجود دارند، چنین استنباط می‌شود که شاخص‌های یادشده به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در حاشیه‌نشینی محسوب می‌شوند. همچنین میزان اعتبار همبستگی بین عدم توسعه‌یافتگی و حاشیه‌نشینی معنادار محاسبه شده است (Hsiao, 2020: 55).

ژئو و همکاران^۱ (۲۰۲۲) هم در مطالعات خود در کشور جامائیکا به این نکته پی برد که داشتن احساس برتری شخصی رویاروی با چالش‌های تازه در زندگی فردی و اقتصادی، رویارو شدن با کار سخت و داشتن پشتکار، باور توانایی انجام کار، باور جهت‌ظرفیت به کار بستن تلاش، توانایی رویاروی با عوامل خارجی، بالا بودن میزان تحصیلات، داشتن امنیت روحی-روانی، داشتن نگرش مثبت به شغل و فعالیت، داشتن خود اثربخشی در چیرگی بر ترس‌ها در زندگی روزمره عامل مهمی در توانمندسازی در مناطق حاشیه شهر به شمار می‌رود (Zhu et al., 2022: 88).

زازیکی و همکاران^۲ (۲۰۲۲) نیز در پژوهش‌های میدانی خود پیرامون آموزش و توانمندسازی به این نکته پی برد که عوامل توانمندسازی شامل افزایش خودآگاهی، توزیع عادلانه قدرت و ثروت، منزلت اجتماعی، آزادی، دسترسی عادلانه به منابع و فرصت، استفاده معقول از نهادها، وضعیت بازاریابی مناسب، داشتن شناخت کافی در مورد خاک و نحوه عملیات زراعی درست و صحیح بر روس آن، استفاده و به‌کارگیری فنون جدید، ارتقای کیفیت کار، ارتقای کارایی منابع تخصیصی و مبادرت به راه‌های اثربخش تولید می‌باشد (Zazyki et al., 2022: 11).

کابیر^۳ (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای تحت عنوان عوامل مؤثر بر توانمندسازی کشاورزان، داشتن آگاهی بالای اقتصادی، عدم آپارتاید آموزشی، نبود تبعیض‌های جنسی و نژادی، نبود

---

1. Zhu et al
2. Zazyki et al
3. kabeer

آسیب های اجتماعی، عدم کم کاری، عدم بی کاری پنهان، پایین بودن فشار استرس های روحی و محیطی، اعتقاد فرد به توانایی های خود در قبال انجام کار، بالا بودن رضایت شغلی، داشتن انگیزش، عدم احساس عجز اکتسابی، انعطاف بیشتر در مواجهه با سختی ها و... بیان شده است (KABEER, 2003; Lashitew, Narayan, Rosca, & Bals, 2021).

مانی و همکاران^۱ (۲۰۱۱) تأثیر سرمایه گذاری دولتی بر بخش کشاورزی هند را مورد بررسی قرار دادند. نتایج حاصل از پژوهش فوق نشان داد سیاست مالی دولت (سرمایه گذاری دولتی) از اهمیت بالایی در کشاورزی هند برخوردار است. سرمایه گذاری دولتی علاوه بر تأثیر گذاری بر رشد، بر کارایی اقتصاد هند هم تأثیر گذار است. همچنین، باعث تشویق بخش خصوصی، برای سرمایه گذاری در بخش کشاورزی می شود (Pathi, Pathi, Mahanta, & Santakar, 2021: 74).

احمدی چالسا (۱۳۹۷)، پژوهشی را با عنوان حاشیه نشینی و آسیب های اجتماعی و شهری آن (مورد مطالعه کلان شهر رشت) به انجام رساند. طبق یافته های تحقیق در این مناطق بین شرایط اقتصادی خانواده با ارتکاب جرائم اجتماعی رابطه مستقیم وجود دارد و هرچقدر خانواده از لحاظ فرهنگی در فقر فرورفته و همچنین امکان تحصیل و اشتغال برای اعضای خانواده میسر نباشد دچار رفتارهای پرخطر و هنجارشکنانه می شوند. همچنین رابطه مستقیمی بین دافعه اقتصادی، رفاهی و اجتماعی محل سکونت قبلی با جاذبه اقتصادی و اجتماعی و بهبود شرایط کار در محل سکونت فعلی وجود دارد که منجر به مهاجرت به مناطق شهری شده است (Amiri Shiraz, Abbasi Asfajir, & Rahmani Firouzjah, 2021).

پژوهشی را پوررجبی و مجدی (۱۳۹۸) با عنوان عوامل مؤثر بر قانون گریزی در مناطق حاشیه نشین شهر مشهد انجام دادند و به این نتیجه رسیدند که ضعف قابل ملاحظه در بنیان های آگاهی و دانش، بنیان های اقتصادی و تولیدی و نیز سازوکارهای نهادی در تخصیص و توزیع سرمایه ها و امکانات در محلات حاشیه شهری باعث ایجاد گرایش های قانون گریزانه و عدم توسعه یابی در منطقه و محله می گردد.

رضایی و همکاران (۱۳۹۵) به ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهرها (مطالعه موردی: محلات حاشیه‌نشین شهر شیراز) پرداخته است. پژوهش حاضر با هدف شناخت مسئله حاشیه‌نشینی و بررسی و تحلیل اثرات اجتماعی آن در شهر شیراز می‌پردازد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و تحلیلی بوده که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه اطلاعات جمع‌آوری گردیده و با استفاده از نرم‌افزار SPSS و Arc اطلاعات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بین تعادل اجتماعی، امنیت اجتماعی و گسترش حاشیه‌نشینی رابطه معکوسی وجود دارد و هر چه میزان و تعداد حاشیه‌نشینان بیشتر باشد، وضعیت اجتماعی نامتعادل‌تر خواهد بود (محسنی و رضاعلی، ۲۰۲۱).

مسئله حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی با تأکید بر توانمندسازی آنها (مطالعه موردی: حاشیه‌نشینان شهر گرگان) نیز از دیگر مطالعاتی است که توسط محسنی (۱۳۹۹) انجام گرفته است (محسنی و رضاعلی، ۲۰۲۱). هدف این تحقیق شناخت پتانسیل‌های زندگی حاشیه‌نشینان به منظور توانمندسازی آنها بوده است. روش تحقیق کمی (و کیفی) است. جامعه آماری تحقیق را ۴۷۸۶ خانوار ساکن در محلات حاشیه‌نشین شهر گرگان تشکیل داده‌اند. ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه بوده و از مصاحبه نیز به عنوان ابزار تکمیلی استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که نوع نگاه به این مناطق باید از منظر اصلاح و بهبود باشد؛ چرا که تا سال‌های آتی به واسطه اینکه مبدأ مهاجرت توان جذب رشد جمعیت را ندارد به ناچار مهاجرت را خواهیم داشت.

به جهت جمع‌بندی از یافته‌ها باید اشاره کرد خدمات ارائه‌شده در مناطق حاشیه‌نشین از عدم توسعه‌یافتگی حکایت دارد و این وضعیت باعث شده است که افراد از محله زندگی خود رضایت نداشته باشند و احساس تعلق و مشارکت در طرح‌ها نکنند باید توجه داشت که سرمایه‌گذاری دولتی علاوه بر تأثیرگذاری بر رشد، بر کارایی افراد حاشیه‌نشین هم تأثیرگذار است. بنابراین در مناطق حاشیه‌نشین نوع نگاه باید از منظر اصلاح و بهبود باشد تا بتواند بهترین بازدهی به جهت حمایت شکل بگیرد.

مبانی نظری

ژانگ مائو در مقاله خود اظهار می کند که شاخص های زیست پذیری را می توان به ۵ گروه تقسیم بندی کرد (Ward et al., 2021: 62). نوع اول مادی است که به عنوان شاخص اصلی برای اندازه گیری استانداردهای زندگی مردم استفاده می شود که معیارهایی نظیر سطح درآمد و میزان پس انداز را در برمی گیرد (Eze, 2021: 43). وضعیت مناسب مادی، می تواند شرایط زندگی خوبی برای حاشیه نشینان مهیا سازد و آنها را توانمند سازد. نوع دوم شاخص تحصیلی است (Venerandi et al., 2021: 30).

به اعتقاد مائو میزان تحصیلات در یک منطقه بیانگر کیفیت زندگی است. نوع سوم شاخصی است برای اندازه گیری سطح خدمات و امکانات رفاهی در حاشیه شهر است که منعکس کننده استانداردهای زندگی می باشد (Parikh et al., 2020: 39). نوع چهارم شاخصی است برای اندازه گیری خدمات پزشکی و وضعیت بهداشتی که عمدتاً منعکس کننده سهولت درمان های پزشکی و سطح امکانات پزشکی و غیره است. شاخص نوع پنجم برای اندازه گیری وضعیت امنیت اجتماعی است. امنیت اجتماعی یک منطقه به حدی مهم است که مکملی خوب برای توسعه اقتصادی، فرهنگ و آموزش به طور کلی اشاره به مجموعه ای از ویژگی های عینی دارد که یک مکان را به جایی بدل می سازد که مردم تمایل دارند هم اکنون و هم در آینده در آن زندگی نمایند.

در ادبیات علمی جهان، تاکنون تعاریف متعددی از توانمندسازی در حوزه های علوم اجتماعی، روانشناسی، جغرافیا، مدیریت و... مطرح شده است و باوجود اینکه تعریف استاندارد از توانمندسازی وجود ندارد (Celentano & Habert, 2021: 36)، اما انتخاب، قدرت، کنترل بر زندگی و منابع، ظرفیت و توانایی تصمیم گیری از جمله مفاهیمی هستند که در اغلب تعاریف توانمندسازی به کار می روند (Ökten, İnal-Çekiç, & Kozaman, 2021: 90).

درواقع توانمندسازی فرآیندی از تغییر است که طی آن افراد و گروه های حاشیه ای و محروم توانایی تصمیم گیری و انتخاب را به گونه ای که بر زندگی شان تأثیر داشته باشند، به

دست می‌آورند (Parikh et al., 2020: 9). دووی و همکاران توانمندسازی را به معنی افزایش ظرفیت افراد و گروه‌ها برای به وجود آوردن توسعه‌ای مؤثرتر و انتخاب‌های زندگی و انتقال این انتخاب‌ها به سمت کنش‌های موردنظر می‌دانند (Dovey et al., 2020: 107).

نارایان توانمندسازی را افزایش دارایی‌ها و قابلیت‌های فقرا برای مشارکت، مذاکره، تأثیرگذاری، کنترل و پاسخگو گذاشتن نهادهایی که بر زندگی آنها تأثیر دارد، می‌داند (Azunre et al., 2022: 45). با توجه به اینکه قابلیت‌ها و دارایی‌ها اغلب به دو صورت جمعی و فردی تقسیم می‌شوند توانمندسازی را نیز می‌توان در دو بعد جمعی و فردی در نظر گرفت (Shelby, 2021: 31). در تعریفی دیگر، توانمندسازی فرآیند چندبعدی دسترسی افراد به منابع قدرت، برای افزایش سرمایه‌های فردی و گروهی، به منظور حرکت به سوی انتخاب‌های هدفمند، نامیده می‌شود (Sharma et al., 2020: 10).

بنابراین، توانمندسازی فرآیند چندبعدی دسترسی و کنترل افراد به منابع قدرت برای افزایش سرمایه‌ها و ظرفیت‌های فردی و گروهی به سمت انتخاب‌های هدفمند است (Tjia & Coetzee, 2022: 47). چمبرز، توانمندسازی را به معنی قدرت بخشی به فقرا می‌داند و آن را یک شیوه واژگون‌سازی مدیریت توسعه می‌داند که در آن ابتکارات به گروه‌های دهقانی فرودست جامعه منتقل شود (Venerandi et al., 2021: 74). در فرآیند توانمندسازی گروه‌های هدف، عوامل متعددی مؤثر هستند که از جمله آنها عامل اجتماعی- فرهنگی، عامل اقتصادی، عامل روان‌شناختی و عامل فردی می‌باشد (Kaviti Musango, Currie, Smit, & Kovacic, 2020: 128).

همچنین باید در نظر داشت که فرآیند توانمندسازی از سه مؤلفه به‌طور هم‌زمان تشکیل شده است: اولین مؤلفه منابع یا پیش‌شرط (شامل: منابع و زمینه‌های توانمندسازی) نامیده می‌شود، دومین مؤلفه عنصر عمل و سومین نیز نتایج است (Málovics et al., 2019: 59). بر این اساس می‌توان گفت منابع توانمندسازی عوامل و یا سرمایه‌هایی هستند

که گروه های هدف را در برابر شوک های ناگهانی زندگی حفظ می کنند و توانمندسازی را تسهیل می کنند (Celentano & Habert, 2021: 21).

محققان مختلف، عوامل متعددی را به عنوان عامل تأثیرگذار در توانمندسازی گروه های حاشیه ای و محروم بیان کرده اند (Parikh et al., 2020: 101). به عنوان نمونه آلدومن و چیاپوری^۱ در توانمندسازی به عواملی مانند انسجام اجتماعی، احساس ارزشمندی کار، بالا بودن درآمد، یکپارچه سازی اراضی و... تأکید دارند (Ju, Poveda, & Thinyane, 2021: 211).

سادیک^۲ در فرآیند توانمندسازی به دسترسی به نهاده ها و تسهیلات و منابع تولیدی اشاره دارند (Manawadu & Wijeratne, 2021: 67). تیلمان^۳ در مطالعه خود به عواملی مانند تقسیم عادلانه منابع، بعد خانوار، روابط اجتماعی و... اشاره دارد (Eze, 2021: 71). هاسان^۴ و هاسنر^۵ به دریافت تسهیلات مالی و اعتباری به عنوان یکی از مهم ترین عوامل در تسریع توانمندسازی تأکید دارند (Nazuri et al., 2022; Hasan, 2009: 53-55). از نظر سازمان یونیسف^۶ نیز پرداخت های نقدی یارانه ها در راستای توانمندسازی فقرا به آنها اعطا می شود (Ozili, 2018: 91). صندوق بین المللی توسعه کشاورزی^۷ اهداف پرداخت نقدی و اعتبارات خرد را شامل (Wiggins, 2016: 83):

- ۱- تحرک اجتماعی، بالا بردن آگاهی ها، آموزش و قدرت دهی به فقیران؛
- ۲- افزایش اعتماد به نفس فقیران و ظرفیت سازی های محلی؛
- ۳- فراهم سازی زمینه کار گروهی برای ایجاد دارایی می داند.

بنابراین، حمایت های نقدی دولت از چند طریق می تواند باعث بهبود وضعیت حاشیه نشینان و فقرا شود (Ökten et al., 2021: 147):

-
1. Alderman And Chiapori
  2. Sadik
  3. Tillman
  4. Hasan
  5. Hancer
  6. UNICEF
  7. International Fund for Agricultural Development

الف) سطح آسیب‌پذیری گروه‌های پایین درآمدی را از طریق افزایش سطوح درآمد خانوارها ارتقاء داده و از معیشت پایدار حمایت می‌کند (Coy, Malekpour, Saeri, & Dargaville, 2021: 28).

ب) فقرا با دریافت حمایت‌های نقدی می‌توانند اقدام به ایجاد یک واحد کسب‌وکار جدید کرده و یا کار خود را در مقیاس‌های مختلفی توسعه دهند (Lin & Kant, 2021: 11).

ج) همچنین توانمندسازی گروه‌های هدف به ویژه در مناطق سکونتگاهی غیررسمی می‌تواند از اهداف اساسی حمایت‌های اقتصادی دولت باشد. لذا پرداخت‌های نقدی می‌تواند از سه جنبه بر توانمندسازی حاشیه شهر و در مجموع گروه‌های هدف تأثیرگذار باشند (Ju et al., 2021: 312).

جنبه اول بعد اقتصادی می‌باشد که از طریق آن قدرت اقتصادی خانوارها افزایش یافته و توان ریسک‌پذیری بالایی را به دست می‌آورند. جنبه دوم بعد اجتماعی می‌باشد که در این بعد عمدتاً گروه‌های هدف به لحاظ احساس خوشبختی کردن، امید به آینده، انجام دادن کارهای مشارکتی، دسترسی به خدمات رفاهی توانمند می‌گردند. در نهایت بعد سوم توانمندی روان‌شناختی می‌باشد. از این طریق گروه‌های هدف احساس مؤثر بودن، احساس شایستگی و اعتماد پیدا می‌کنند (Kaviti Musango et al., 2020: 98-105).

لذا حمایت‌های اقتصادی دولت می‌تواند تأثیرگذاری بالایی در قدرت‌یابی اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی داشته باشد (Baffoe, Ahmad, & Bhandari, 2020: 118). بر این اساس می‌گر بر این عقیده است که توانمندسازی می‌تواند منجر به اشتغال‌زایی، امنیت غذایی، بهداشت، حفاظت از محیط‌زیست و مدیریت منابع طبیعی شود (میگر^۱، ۲۰۰۴: ۳۱).

همچنین فقرزدایی، کارآفرینی، دستیابی به رفاه اجتماعی، برقراری عدالت اجتماعی و توسعه اقتصادی از دیگر برآیندهای توانمندسازی می‌باشد (Coy, Malekpour, & Saeri, 2022: 57). لذا عده‌ای از اندیشمندان بر این امر متفق‌القول هستند که حاشیه‌توانمند می‌تواند سهم ارزنده‌ای در تحقق اهداف توسعه پایدار شهری داشته باشند (Aliu et al., 2021: 214).

توانمندسازی تأکید بیشتر بر رفع ناتوانایی ها و کم توانایی های افراد دارد (Coy et al., 2021). ناتوانی و کم توانی دارای ابعاد گوناگونی است که مهم ترین آنها بعد ذهنی و بعد جسمی است (Sharma et al., 2020: 184). در سطحی بالاتر ناتوانی و کم توانی هم دارای بعد فردی است و هم بعد اجتماعی (Lin & Kant, 2021: 71). از نظر دیگر ناتوانی و کم توانی دارای بعدی آسیب شناختی (بیماری و هم بعد جرم شناختی) انحرافی است (Baffoe et al., 2020: 431).

در مجموع، توانمندسازی بسط توانایی های فقرا برای «مشارکت»، «مذاکره»، «تأثیر»، «کنترل» و «مسئولیت پذیری» نهادهایی است که بر زندگی شان تأثیر می گذارند این راهبرد به همراه ارتقای بهسازی محیط های موجود بهترین وسیله برای راه اندازی فرآیند توسعه و ساماندهی و بهسازی کالبدی است (Ökten et al., 2021: 31).

تجربه های بدست آمده در زمینه تهیه و اجرای طرح های بهسازی و فقرزدایی محله ای در کشورهای درحال توسعه، طی دو دهه گذشته، بر پایه رویکرد توانمندسازی استوار بوده است (Libertun de Duren, Rivas, & Perlman, 2021: 84). این رویکرد ناشی از تغییر نگرش نسبت به فقر و راه های مقابله با آن است (Zhu et al., 2022). اگر فقر شهری، تنها با فقدان یک یا چند نوع تسهیلات مورد نیاز جمعیت (مسکن مناسب، امکانات بهداشتی و...) تعریف شود پاسخ ناگزیر آن طرح یک یا چند برنامه رفاهی و بهسازی است.

صاحب نظران، دو رهیافت کارآفرینی و حمایتی را برای توانمندسازی فقرا ارائه دهند (Löffel & Walls, 2020: 53). در برخی کشورهای غالباً پیشرفته، بر رهیافت کارآفرینی و در برخی کشورهای اغلب درحال توسعه، بر رهیافت حمایتی تأکید شده است (Ju et al., 2021: 37).

رهیافت کارآفرینی: ایجاد اشتغال برای خود یا فرصت های شغلی برای دیگران و نیز درآمدزایی از اهداف این رهیافت است. افرادی که بدین ترتیب به اعتبار دسترسی می یابند، به فعالان اقتصادی در بخش خصوصی اضافه می شوند (Coy et al., 2021: 88)؛ البته این افراد لزوماً فقیر نیستند (Manga et al., 2020: 76). بنابراین، دسترسی افراد

کارآفرین به اعتبارات در صورتی می‌تواند در توسعه توانمندسازی نقشی داشته باشد که توزیع اعتبارات جزئی از برنامه جامع حمایت از بخش کارآفرینی خرد در اقتصاد تلقی شود (Sharma et al., 2020: 42).

رهیافت کارآفرینی را مجموعه‌ای خاص از ارزش‌ها (اعتقادات) و نیازهایی تعریف می‌کند که انگیزه ذاتی و خودمختاری درونی فرد را برای بروز رهیافت کارآفرینانه فراهم می‌کند (Zhu et al., 2022: 98). رهیافت کارآفرینی را انگیزه‌ها و اقداماتی می‌دانند که کارآفرین را برای تصمیم‌گیری در نقش‌های خود به عنوان یک خالق فرصت‌های سودآور و همچنین یک بهره‌بردار از آن فرصت‌ها توانا می‌سازد. این مطالعه بر این فرض استوار است که هر فرد می‌تواند رهیافت کارآفرینانه‌ای از خود بروز دهد، مشروط بر اینکه دارای اعتقادات، عزم، مهارت و دانش لازم برای دنبال کردن فرآیند کارآفرینی باشد (Sekhani, Mohan, Mistry, Singh, & Mittal, 2022: 65).

با جمع‌بندی تعاریف فوق، می‌توان اظهار کرد که رهیافت کارآفرینانه ابعاد و عناصر مختلفی نظیر نوآوری، استقلال عمل، بهره‌گیری از فرصت‌ها، نوآوری، استقلال‌طلبی، انجام کارها به شیوه منسجم تشخیص فرصت، ابتکار عمل، مدیریت ریسک و خلق دورنمای کسب‌وکار، خلق محیط مناسب کارآفرینی، حمایت از نوآوری و جستجوی مناسب فرصت‌ها را در برمی‌گیرد.

رهیافت حمایتی: این رهیافت که سازمان ملل مطرح کرده و مورد تأکید اندیشمندان مانند ساراسون^۱ می‌باشد (Manga et al., 2020: 401)، تأکید امکان دسترسی افراد به اعتبار باهدف کاهش فقر و تأمین حداقل‌ها در حدی فراهم شود که فقیران توان بازپرداخت آن را داشته باشند (Venerandi et al., 2021: 55). زیرا کمبود سرمایه همواره یکی از موانع اصلی فرا روی توسعه و پیشرفت کشورهای توسعه‌نیافته است (Baye, 2020: 87). یکی از مهم‌ترین رهیافت‌های حمایتی

مورد توجه و تأکید توسط دولت های مختلف، پرداخت و توزیع یارانه ها می باشد (Löffel & Walls, 2020: 8).

یارانه به مفهوم مقدار منابعی که از محل بودجه عمومی به صنایع و یا بازرگانی کمک می شود تا قیمت خدمات و کالایشان را در سطح پایین نگاهدارند (Dovey et al., 2020: 5). همچنین در تعریف دیگری، سود اقتصادی که معمولاً دولت ها به تولیدکنندگان کالا برای تقویت بازار رقابتی کشورشان پرداخت می کنند به عنوان یارانه تعریف شده است (Manga et al., 2020: 15).

یارانه ها از جهت پرداخت به دو دسته یارانه های باز و یارانه های هدفمند تقسیم می شود. یارانه باز برای همه خریداران یک کالا به طور یکسان اعمال می شود و یارانه را متوجه بازار می کند، مانند یارانه بنزین.

به طوری که هر کس در بازار بیشتر خرید کند، بیشتر یارانه دریافت خواهد کرد. در این نوع یارانه، عمدتاً خانوارهای ثروتمند به جهت مصرف زیاد از یارانه های بیشتری برخوردار می شوند؛ اما در مقابل یارانه های هدفمند، باعث می شود که توزیع یارانه ها مناسب انجام گیرد و عمدتاً با محوریت حمایت از خانواده های فقیر می باشد (Ökten et al., 2021: 68). (جدول ۱).

جدول ۱- مقایسه سیستم بر مبنای وجود یارانه و توزیع هدفمند آن

رویکردها	سیستم بر مبنای وجود یارانه	سیستم بر مبنای یارانه هدفمند
تحقق عدالت اجتماعی	نامناسب و ناکارآمد و سهم کم دهک های پایین جامعه از یارانه	با شناسایی درست جامعه هدف می تواند عادلانه باشد
تخصیص بهینه منابع	امکان وجود فساد و رانت و افزایش اتلاف منابع	حذف فساد و رانت ناشی از هدفمند نبودن یارانه و کاهش اتلاف منابع
مدیریت مصرف	مصرف بیش از اندازه کالاها و انرژی به دلیل پایین بودن قیمت ها	ایجاد فرهنگ درست و منطقی مصرف در میان افراد جامعه
رشد اقتصادی	کاهش رشد اقتصادی	شکوفایی و رونق اقتصادی در بلندمدت

کاهش آلودگی به دلیل بهینه شدن و درست مصرف کردن انرژی و جایگزینی انرژی‌ها با انرژی پاک و مثبت	آلودگی محیط‌زیست به دلیل مصرف بی‌رویه انرژی	محیط‌زیست
گسترش و رشد سرمایه‌گذاری	ایجاد بازارهای موازی و قاچاق و کاهش سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری
از بین رفتن شکاف بین قیمت‌ها و افزایش توان صادراتی	شکاف بین قیمت داخلی و منطقه‌ای	شفاف‌سازی قیمت‌ها
افزایش کار آیی نظام اقتصادی از طریق اصلاح قیمت‌ها و تخصیص بهینه منابع	تحریف قیمت‌ها و عدم کار آیی نظام اقتصادی	کار آیی نظام اقتصادی

این مطالعه توانمندسازی نشانی از شیوه تغییر از توسعه سنتی است که نقش مردم را فقط به دریافت‌کننده انفعالی وابسته به کمک‌های بیرونی محدود می‌کند (Manga et al., 2020: 13).

تقسیم عادلانه منابع تولیدی و دستاوردهای دولتی در زمینه بخش منابع مالی در حوزه تخصیص بهینه منابع باعث شکل‌گیری احساس ارزشمندی و انسجام اجتماعی می‌گردد از نگاه رویکرد حمایتی مدیریت تسهیلات مالی و اعتباری که شکل‌دهنده به قدرت برای فقرایی است که در مناطق سکونتگاهی غیررسمی زندگی می‌کنند.

در موضوع پاسخگویی نهادهای تأثیرگذار در زندگی شهری از طریق ارتقای شاخص‌های زیست‌پذیری در سطح خدمات و امکانات رفاهی و ایجاد شفافیت‌های لازم و برخورداری از استانداردهای لازم برای بهبود یک زندگی مطلوب را باعث می‌شود. از طریق توانمندی اقتصادی با حمایت‌های اقتصادی دولت و تأمین منابع مالی همراه با گشایش یارانه‌های رسمی حس ایجابی در وضعیت ناتوانی را تقویت و افزایش میل به شرایط دریافتی را تقویت می‌کند.

همچنین تقویت بازارهای رسمی و موازی و همچنین ایجاد سازوکارهای قانونی جهت بهره‌برداری از منابع مورد استفاده در جهت انگیزه‌های روحی و روانی مورد استفاده قرار می‌گیرد (Manga et al., 2020: 401). در عین حال با توجه به توضیحات ارائه شده در

رهیافت کارآفرینی توانمندی اقتصادی باعث توانمندی اجتماعی و روان‌شناختی و افزایش کارایی نظام اقتصادی و رشد و گسترش سرمایه‌گذاری می‌شود.

روش‌شناسی

این مطالعه، باهدف کلی بررسی تأثیر حمایت‌های اقتصادی دولت در سکونتگاه‌های غیررسمی می‌باشد که تحقیقی از نوع کاربردی و به روش توصیفی و تبیینی است. لذا به‌طور خاص روش‌شناسی مطالعه از جنبه هدف کاربردی است، زیرا در پی شناخت اثرات حمایت‌های اقتصادی بر روی خانوارهای مناطق سکونتگاهی غیررسمی می‌باشد که نتایج حاصله از آن می‌تواند برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان دولتی را در زمینه اجرای برنامه و بسته‌های حمایتی رهنمون باشد.

از جنبه جمع‌آوری اطلاعات و شناسایی جنبه‌های تأثیرگذاری حمایت‌های اقتصادی در توانمندسازی خانوار، مطالعه از نوع اکتشافی است. به لحاظ توصیف ویژگی‌های جامعه مورد مطالعه از نوع توصیفی است و به جهت برقراری ارتباط بین متغیرها، از نوع تحلیلی است. در این پژوهش به منظور گردآوری اطلاعات از روش‌های اسنادی و کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی مشاهده و تکمیل پرسشنامه بر اساس شاخص‌های استخراج شده در چارچوب نظری، استفاده شد.

لذا با توجه به متغیرهای تحقیق و نیز روش‌های تجزیه و تحلیل، پرسشنامه مربوطه به صورت سؤال‌های بسته و باز و همچنین شامل طیف‌هایی در قالب طیف لیکرت در مقیاس سنجش اسمی و رتبه‌ای تهیه گردید و در اختیار نمونه‌ها قرار گرفت. در این مطالعه به منظور ساختار شاخص‌ها و گویه‌های مطالعه، از روش سلسله‌مراتبی استفاده شد که در سطح اول، به سه بعد اصلی توانمندسازی خانوار تقسیم شده است. در سطح دوم هر کدام از ابعاد، به شاخص‌های متعدد تقسیم‌بندی شده‌اند.

در سطح پایانی سلسله‌مراتب که قابل اندازه‌گیری است، گویه‌ها مطرح شده است. شیوه کمی کردن این شاخص‌ها با استفاده از روش مستقیم پرسشنامه بوده است که در آن

گویه‌ها سنجش بومی شده‌اند. بنابراین، در این پژوهش بر اساس مسئله تحقیق و مطالعه نظری انجام شده، در نهایت ۱۶ شاخص به صورت اهمیت بخشی شاخص مورد بررسی در نظر ۴ متخصص حوزه توانمندسازی، به عنوان شاخص‌های توانمندسازی خانوار، از میان خیل عظیم شاخص‌ها انتخاب شده است.

بنابراین متغیر مستقل تحقیق حمایت‌های اقتصادی دولت و متغیر وابسته توانمندسازی جامعه می‌باشد. ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. روایی صوری پرسشنامه توسط پانل متخصصان دانشگاهی مورد تأیید قرار گرفت. مطالعه راهنما^۱ در منطقه مشابه جامعه آماری در سطح خانوار با تعداد ۳۸۳ پرسشنامه صورت گرفت و با داده‌های کسب شده و استفاده از فرمول ویژه کرونباخ آلفا در نرم‌افزار SPSS، پایایی^۲ بخش‌های مختلف پرسشنامه تحقیق ۰/۵۹ الی ۰/۹۳ به دست آمد.

جامعه آماری تحقیق را کلیه ساکنان مناطق سکونتگاهی غیررسمی در رشت (۱۷۱۶۵۲) و جامعه نمونه را در ۴ منطقه شهری و ۳۸۳ نفر از ساکنین مناطق سکونتگاهی غیررسمی بالای ۱۸ سال تشکیل می‌دهند. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای^۳ بوده برای انجام این کار از هر ۳۰ محله در ۴ منطقه شهر رشت نمونه‌گیری به عمل آمد.

برای این کار، پس از مشخص شدن حجم نمونه و برای اینکه تقریباً از تمام نواحی و مناطق در نمونه حضور داشته باشند از هر ناحیه یک محله به صورت تصادفی انتخاب شد و به صورت سهمیه‌بندی متناسب، نمونه‌گیری در محله منتخب از هر ناحیه انجام شد. همچنین به پرسشگران یادآوری شد که پرسشنامه‌ها را به صورت تصادفی در بین بلوک‌ها توزیع کنند و در هر بلوک تنها یک پرسشنامه پر شود. بلوک‌ها هم به صورت اعداد منظم یعنی هر بلوک ۱۲ پرسشنامه پر شد.

-
1. Pilot study
  2. Reliability
  3. Cluster

جدول ۱- جمعیت آماری در سکونتگاه های غیررسمی شهر رشت

ردیف	محلّه	جمعیت	ردیف	مناطق شهری	جمعیت
۱	کوی عرفان	۱۰۴۳۷	۱	منطقه یک	۳۹۰۲۷
۲	مسجد امام رضا	۹۱۳۷			
۳	پستک	۴۰۸۱			
۴	کوی حسینی	۱۶۳۲			
۵	شهرک فرهنگیان	۶۴۰۴			
۶	سیاه اسطخ	۷۳۳۶			
۷	هلال احمر	۵۰۳۸	۲	منطقه سه ^۱	۳۶۸۰۴
۸	کوی امام رضا	۸۱۰۵			
۹	شال کوه	۴۹۰۸			
۱۰	پیر کلاچای	۲۴۳۷			
۱۱	کسبج	۳۱۷۰			
۱۲	آب آسیاب	۷۴۰۴			
۱۳	آج بیشه	۵۰۴۲			
۱۴	پاره بیجار	۱۴۴۰	۳	منطقه چهار	۵۲۱۴۶
۱۵	صف سر	۸۰۹۸			
۱۶	احمد گوراب	۶۰۱۴			
۱۷	عینک	۳۲۰۳			
۱۸	سلیمان داراب	۲۰۸۴			
۱۹	معلولین	۹۴۲۷			
۲۰	ولکس	۱۲۰۱			
۲۱	پاسکیاب	۹۳۸۱			
۲۲	نخود چر	۸۲۰۴			
۲۳	حافظ آباد	۳۰۹۴			
۲۴	جاده لاکان	۱۰۰۸۴	۴	منطقه پنج	۴۳۶۷۵
۲۵	پل طالشان	۸۱۴۳			
۲۶	پیام نور	۴۸۱۴			
۲۷	کوی بیانی	۷۰۸۴			
۲۸	انتهای باهنر	۲۶۳۲			
۲۹	قلعه سرا	۳۱۱۴			
۳۰	دولت آباد	۷۸۰۴			
جمعیت کل ^۱					۱۷۱۶۵۲

۱- در محدوده مورد مطالعه پژوهش در منطقه دو شهر رشت مناطق سکونتگاهی غیررسمی وجود ندارد.

جامعه آماری تحقیق شامل کلیه خانوارهای ساکن در مناطق سکونتگاهی غیررسمی شهر رشت می‌باشند. در این راستا برای نمونه‌گیری در منطقه مورد مطالعه از فرمول کوکران با احتمال ۹۵٪ استفاده شد که از بین کل خانوارهای مناطق سکونتگاهی غیررسمی، ۳۸۳ خانوار به عنوان نمونه مورد مطالعه انتخاب شدند که توزیع نمونه‌ها به صورت تصادفی از بین سرپرست خانوارهای بوده است. همچنین برای تحلیل داده‌ها نیز از روش‌های کای دو و آزمون T، همبستگی و همچنین رگرسیون استفاده شده است.

تحلیل یافته‌ها

بررسی ویژگی‌های توصیفی جامعه نمونه نشان می‌دهد که میانگین سنی نمونه‌ها ۵۳ سال بوده و از این تعداد ۵۷/۲ درصد زن و ۴۲/۸ درصد نیز مردان بوده‌اند. متوسط بعد خانوار سرپرست‌های مورد مطالعه برابر با ۵.۱ نفر می‌باشد. از نظر وضعیت سواد و تحصیلات ۵۸/۳ درصد بی‌سواد، ۳۴/۷ درصد ابتدایی و ۷ درصد راهنمایی به بالاتر هستند. بررسی شغلی جامعه نمونه نشان می‌دهد که ۱۰ درصد بیکار، ۲۹/۶ درصد خانه‌دار، ۳۹/۴ درصد باغداری و زراعت، ۲۱ درصد نیز دامدار هستند.

بر اساس نتایج به دست آمده از ۱۶ شاخص مورد بررسی تنها دو شاخص (بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی و تنوع بخشی رژیم غذایی) دارای میانگین بالاتر از حد میانگین نظری می‌باشد و سایر شاخص‌ها دارای میانگین پایین‌تر از میانگین می‌باشند.

همچنین بر اساس آزمون کای اسکوتر و سطح معناداری به دست آمده می‌توان گفت که تأثیرگذاری حمایت‌ها بر روی توانمندسازی خانوار از جنبه‌های گوناگون قابل مشاهده می‌باشد اما بر اساس میانگین‌ها و انحراف معیارهای به دست آمده بیشترین تأثیرگذاری

---

۱ محلات حاشیه شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر رشت به دلایلی که در متن اشاره شده به لحاظ گستردگی، طیفی رو به رشد بوده است؛ این آمار با توجه به داده‌های اطلاعاتی مرکز آمار ایران در سرشماری سال ۱۳۹۵ و دفتر امور سیاسی، انتخابات و تقسیمات کشوری در معاونت اجتماعی استانداری استان گیلان به شکل تخمینی برآورد شده است.

حمایت های اقتصادی بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی با میانگین ۳/۲ و انحراف معیار ۱/۸۳ بوده است. در رتبه دوم، شاخص تنوع بخشی رژیم غذایی با میانگین ۳/۱ و انحراف معیار ۱/۷۴ می باشد (جدول ۳).

جدول ۳- اثر حمایت های اقتصادی بر توانمندسازی خانوار مناطق سکونتگاهی غیررسمی

ابعاد	شاخص	درصد								
		هیچ کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	میانگین	انحراف معیار	مقدار کای اسکوتر	سطح معناداری	
توانمندی اقتصادی	افزایش درآمد و ثروت	۲۱/۵	۱۷/۶	۴۴/۲	۹/۴	۷/۳	۱/۲	۱/۳۷	۱۵۷/۸۳	۰/۰۰۰
	افزایش ریسک پذیری اقتصادی	۳۲/۱	۴۳/۳	۵/۷	۱۷	۱/۹	۲/۴	۱/۴۲	۱۳۸/۲۷	۰/۰۰۰
	ایجاد اشتغال و توسعه فعالیت	۶۶/۶	۲۴	۹/۴	-	-	۱/۸	۰/۲۹۷	۱۸۸/۲۷	۰/۰۰۰
	افزایش توان و قدرت خرید	۳۱/۷	۳۹	۲۴/۹	۳/۶	۰/۸	۲/۹	۱/۲۶	۱۴۶/۶۲	۰/۰۰۰
توانمندی اجتماعی	بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی	۲۴/۱	۳۰/۵	۳۵/۳	۵/۲	۴/۸	۳/۲	۱/۸۳	۱۰۱/۷۴	۰/۰۰۰
	بهبود دسترسی آموزشی	۳۸/۶	۲۸/۵	۲۴/۹	۴	۴	۲/۷	۱/۲۷	۱۴۸/۵۱	۰/۰۰۰
	تنوع بخشی رژیم غذایی	۳۰/۱	۲۰/۱	۴۲/۶	۵/۲	۲	۳/۱	۱/۷۴	۱۶۷/۰۱	۰/۰۰۰
	شادکامی و احساس خوشبختی	۳۸/۶	۲۶/۹	۲۶/۱	۶/۴	۲	۲/۵	۱/۲	۱۲۶/۰۴	۰/۰۰۰
	امید به آینده	۵۰/۶	۲۱/۷	۱۵/۳	۷/۲	۵/۲	۲	۰/۲۴۹	۱۹۷/۲۶	۰/۰۰۰
	افزایش بیمه شدن	۴۱	۲۶/۱	۱۸/۵	۹/۲	۴/۴	۱/۷	۱/۶۳	۱۲۷/۴۷	۰/۰۰۰
	تقویت فرهنگ صرفه جویی	۴۲/۶	۳۲/۱	۱۳/۷	۱۰/۸	۳/۸	۲/۶	۱/۲۵	۱۱۴/۸۵	۰/۰۰۰
	افزایش حس مؤثر بودن	۵۴/۶	۲۸/۱	۱۶/۱	۱/۲	-	۱/۸	۰/۹۰۴	۱۴۱/۰۴	۰/۰۰۰
توانمندی روان شناختی	احساس معنی دار بودن	۴۳	۲۲/۱	۲۵/۳	۷/۲	۲/۴	۲/۴	۱/۴۳	۱۵۷/۲۶	۰/۰۰۰
	احساس شایستگی	۴۶/۶	۲۸/۵	۱۶/۱	۵/۲	۳/۶	۲/۲	۱/۳۶	۱۸۱/۴۵	۰/۰۰۰
	خود تعیینی	۵۲/۶	۲۴/۵	۱۶/۵	۶	۳/۴	۲/۳	۱/۷۴	۱۶۷/۴۲	۰/۰۰۰
	تقویت اعتماد به نفس	۴۳	۲۸/۹	۱۷/۳	۶/۸	۴	۲/۷	۰/۲۷۱	۱۵۲/۲۱	۰/۰۰۰

همچنین تحلیل گویه‌ها در جهت تبیین اثرات حمایت‌های اقتصادی بر توانمندسازی خانوار، بر اساس آزمون T تک نمونه‌ای نشان می‌دهد که از مجموع گویه‌های موردبررسی در این مطالعه، تنها ۹ گویه (بر اساس طیف لیکرت ۵ تا ۱) بیشتر از حد متوسط ارزیابی شده (که شامل گویه‌های کاهش قرض‌های پولی، خرید قسطی لوازم، قدرت بازپرداخت اقساط، خرید وسایل ضروری و اولیه زندگی (تلویزیون، ماشین لباس شویی و...))، کاهش میزان خوددرمانی‌ها، انجام آزمایش‌های دوره‌ای (چکاب)، تهیه نیازمندی‌های آموزشی فرزندان، افزایش مصرف هفتگی پروتئین (گوشت و ماهی) در وعده‌های غذایی، افزایش مصرف هفتگی میوه و سبزیجات در برنامه غذایی) و در سطح آلفا ۰/۰۵ معنادار می‌باشد و در سایر گویه‌ها تفاوت مؤلفه‌ها از مطلوبیت عددی آزمون به شکل منفی می‌باشد.

بنابراین می‌توان گفت که دریافت حمایت‌ها در زمینه‌های بسیار محدودی بر روی توانمندسازی گروه‌های هدف تأثیرگذاری قابل‌قبول از حد متوسط به بالا داشته است (جدول ۴).

جدول ۴- تأثیر حمایت‌های دریافتی بر توانمندسازی خانوار مناطق سکونتگاهی غیررسمی بر

اساس تفاوت از حد مطلوب

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳						
شاخص‌ها	گویه‌ها	آماره آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب	
					پایین‌تر	بالاتر
افزایش درآمد و ثروت	داشتن پس‌انداز ماهانه	۰/۳۸۶	۳۶۴	۰/۷۰۰	۰/۰۲۰	-۰/۰۸۲
	کاهش پیش‌فروش محصولات و تولیدات	-۱۳/۴۷۴	۳۶۴	۰/۰۰۰	-۱/۳۴۷	-۱/۵۴۵
	کاهش قرض‌های پولی	۶/۲۵۵	۳۶۴	۰/۰۰۰	۰/۶۰۴	۰/۴۱۲
افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی	دریافت وام	-۹/۰۶۶	۳۶۴	۰/۰۰۰	-۱/۰۶۹	-۱/۳۰۳
	خرید قسطی لوازم	۱۵/۹۵۷	۳۶۴	۰/۰۰۰	۰/۶۷۷	۰/۵۹۳
	قدرت بازپرداخت اقساط	۱۰/۵۸۴	۳۶۴	۰/۰۰۰	۰/۵۳۱	۰/۴۳۱

نقش حمایت های اقتصادی دولت بر توانمندسازی...، پوررجبی و مجدی | ۲۸۹

۰/۲۰۲	-۰/۰۳۷	۰/۰۸۳	۰/۱۷۴	۳۶۴	۱/۳۶۸	ایجاد واحد تولیدی جدید	ایجاد اشتغال و توسعه فعالیت
۰/۳۵۰	-۰/۱۱۲	۰/۱۱۹	۰/۳۰۹	۳۶۴	۱/۰۲۲	راه اندازی کسب و کارهای جدید	
۰/۲۰۶	-۰/۰۴۸	۰/۰۷۹	۰/۲۱۹	۳۶۴	۱/۲۳۸	افزایش سطح زیر کشت	
۰/۱۲۸	-۰/۲۰۷	-۰/۰۴۰	۰/۶۴۰	۳۶۴	-۰/۴۷۰	تهیه و خرید ماشین آلات کشاورزی	
۰/۳۸۷	-۰/۰۵۰	۰/۱۶۸	۰/۱۳۰	۳۶۴	۱/۵۲۷	بهبود آماده سازی زمین برای کشت	
۰/۱۲۹	-۰/۱۶۸	-۰/۰۲۰	۰/۲۴۱	۳۶۴	۰/۲۶۵	سرمایه گذاری در تسطیح زمین کشاورزی	
-۰/۳۱۱	-۰/۰۵۰۲	-۰/۴۰۷	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۸/۴۳۰	راه اندازی سیستم آبیاری نوین	
-۰/۹۳۵	-۱/۳۰۲	-۱/۱۱۹	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۲/۰۸۴	افزایش تعداد دام	
-۰/۷۰۵	-۱/۵۵۳	-۱/۱۲۹	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۵/۲۸۱	افزایش توان پاسخگویی به نیازهای فرزندان و خانوار	افزایش توان و قدرت خرید
-۱/۶۶۵	-۱/۹۳۹	-۱/۸۰۲	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۲۶/۱۲۸	افزایش توان خرید به موقع نهاده های کشاورزی (سم و کود و...)	
۱/۱۲۱	۰/۷۶۰	۰/۹۴۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	۱۰/۳۳۶	خرید وسایل ضروری و اولیه زندگی (تلویزیون، ماشین لباس شویی و...)	
-۱/۱۴۳	-۱/۳۷۱	-۱/۲۵۷	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۲۱/۸۹۷	کاهش احساس تورم و گرانی	
۰/۹۲۹	۰/۴۷۷	۰/۷۰۳	۰/۰۰۰	۳۶۴	۶/۱۷۰	کاهش میزان خوددردمانی ها	بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی
۰/۱۴۷	-۰/۲۴۶	-۰/۰۵۰	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۰/۵۰۱	بازبینی دندان ها	
۱/۰۸۹	۰/۶۵۴	۰/۸۷۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	۷/۹۵۰	انجام آزمایش های دوره ای (چکاب)	بهبود دسترسی آموزشی
-۱/۰۳۸	-۱/۴۵۸	-۱/۲۴۸	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۱/۸۰۴	امیدواری به ادامه تحصیل فرزندان	
۰/۸۳	۰/۳۸	۰/۵۶	۰/۰۰۰	۳۶۴	۶/۶۳	تهیه نیازمندی های آموزشی فرزندان	
-۰/۰۹۱	-۰/۲۸۵	-۰/۱۸۸	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۳/۸۵۵	ثبت نام فرزندان در کلاس های فوق العاده	تنوع بخشی رژیم غذایی
۰/۸۱	۰/۴۳	۰/۶۲	۰/۰۰۰	۳۶۴	۷/۱۸	افزایش مصرف هفتگی پروتئین (گوشت و ماهی) در وعده های غذایی	
۰/۵۷	۰/۰۸	۰/۳۳	۰/۰۱	۳۶۴	۲/۹۶	افزایش مصرف هفتگی میوه و سبزیجات در برنامه غذایی	شادکامی و احساس خوشبختی
-۰/۰۰۷	-۰/۴۳۸	-۰/۲۲۳	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۲/۰۵۰	رضایتمندی از زندگی در محیط	
-۰/۴۸۲	-۰/۶۴۷	-۰/۵۶۵	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۳/۵۹۹	بیشتر شدن مهمانی های خانوادگی	
-۰/۳۴	-۰/۵۸	-۰/۴۶	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۸/۰۴	احساس برابری اجتماعی (کاهش فاصله طبقاتی)	
-۰/۴۹	-۰/۷۸	-۰/۶۳	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۸/۹۲	کاهش سطح کار کودکان	
-۰/۵۵	-۰/۹۷	-۰/۷۶	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۸/۱۴	کاهش سطح کار خارج از خانه زنان	

-۰/۶۸	-۱/۰۷	-۰/۸۸	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۹/۷۶	برخورداری از آرامش روحی و روانی به لحاظ مالی	امید به آینده
-۰/۴۵	-۱/۴۰	-۰/۹۲	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۴/۵۱	کاهش نگرانی نسبت به آینده	
-۰/۰۵	-۰/۷۸	-۰/۴۱	۰/۰۰۳	۳۶۴	-۲/۵۱	بیمه کردن خانواده	افزایش بیمه شدن
-۰/۲۲	-۰/۷۹	-۰/۵۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۳/۹۹	بیمه محصولات و تولیدات کشاورزی	
-۰/۳۵	-۰/۶۹	-۰/۵۲	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۶/۶۷	انجام دادن بیمه‌های متفرقه (سرقت، آتش سوزی و...)	تقویت فرهنگ صرفه‌جویی
-۰/۲۴	-۰/۷۳	-۰/۴۹	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۴/۴۵	صرفه‌جویی در مصرف برق	
۰/۳۵	-۰/۳۷	-۰/۰۱	۰/۹۷	۳۶۴	-۰/۰۴	استفاده بهینه در آب	
۰/۰۲	-۰/۳۹	-۰/۱۹	۰/۰۷	۳۶۴	-۱/۹۷	صرفه‌جویی در مصرف سوخت (نفت و بنزین)	افزایش حس مؤثر بودن
-۰/۳۶	-۰/۶۵	-۰/۵۰	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۷/۱۴	احساس خود اثربخشی	
-۰/۳۱	-۰/۵۰	-۰/۴۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۸/۴۳	مسئولیت‌پذیری	احساس معنی‌دار بودن
-۰/۴۸	-۰/۶۵	-۰/۵۶	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۳/۶۰	ارزشمند دانستن کار	
-۰/۳۷	-۰/۷۲	-۰/۶۵	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۷/۴۲	خلافت	احساس شایستگی
-۰/۳۲۴	-۰/۶۴۲	-۰/۴۲۳	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۲/۵۲۷	خوداتکایی	
-۰/۱۵۲	-۰/۳۴۷	-۰/۴۷۵	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۹/۲۴	خطرپذیر بودن	
-۰/۱۷۴	-۰/۴۹۶	-۰/۳۷۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۰/۰۲۷	هدایت‌گر بودن	خود تعیینی
-۰/۴۲۷	-۰/۶۷۱	-۰/۵۲۷	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۶/۲۶۱	تأثیرگذاری در آینده زندگی خود	
-۰/۲۷۴	-۰/۷۴۲	-۰/۴۳۶	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۵/۲۷۲	احساس خودسازمانی	
-۰/۰۴۱	-۰/۴۲۷	-۰/۲۱۱	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۲/۳۸۱	پذیرش اجتماعی	تقویت اعتمادبه‌نفس
-۰/۲۴۷	-۰/۶۷۱	-۰/۵۸۴	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۶/۴۱	مشارکت اجتماعی	
-۰/۱۷۶	-۰/۴۲۶	-۰/۳۴۷	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۱۲/۶۹۷	داشتن نگرش مثبت به زندگی	
-۰/۱۷۱	-۰/۲۷۵	-۰/۷۴۳	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۶/۷۴۰	احساس ارزشمند بودن	
-۰/۳۲۶	-۰/۵۷۴	-۰/۴۱۷	۰/۰۰۰	۳۶۴	-۲/۲۲۴	عزت‌نفس	

در ادامه بررسی میزان رابطه دریافت حمایت‌ها با شاخص‌های متغیر توانمندسازی بر اساس ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفت. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که از نظر نمونه‌های مورد بررسی حمایت‌های اقتصادی دولت توانسته است بر اساس

ضرایب آلفای به دست آمده که کمتر از ۰/۰۵ و ۰/۰۱ در کلیه زمینه های توانمندسازی گروه های حاشیه نشین و فقیر تأثیرگذار باشد اما نکته مهم اینکه شدت تأثیرگذاری متفاوت می باشد و این نشان دهنده این نکته می باشد که حمایت های اقتصادی در تقویت و توانمندی در ابعاد و زمینه های مختلف به صورت یکسان تأثیرگذار نبوده است.

لذا با توجه به نتایج به دست آمده می توان بیان کرد که حمایت های اقتصادی، عمدتاً تغییر در جنبه های عینی و آنی زندگی را هدف قرار داده است. بررسی ها نشان می دهد که بیشترین همبستگی حمایت های اقتصادی به ترتیب با شاخص هایی (افزایش ریسک پذیری اقتصادی، تنوع بخشی رژیم غذایی، افزایش توان و قدرت خرید، بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی، بهبود دسترسی آموزشی) می باشد (جدول ۵).

جدول ۵- رابطه بین حمایت های اقتصادی دولت و متغیرهای توانمندسازی (همبستگی پیرسون)

شاخص	ضریب همبستگی	سطح معناداری
افزایش درآمد و ثروت	۰/۲۴۱	۰/۰۳**
افزایش ریسک پذیری اقتصادی	۰/۴۷۹	۰/۰۲۷**
ایجاد اشتغال و توسعه فعالیت	۰/۲۸۶	۰/۰۰۲
افزایش توان و قدرت خرید	۰/۳۵۷	۰/۰۲۷**
بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی	۰/۳۲۹	۰/۰۰۴
بهبود دسترسی آموزشی	۰/۳۲۷	۰/۰۰۷
تنوع بخشی رژیم غذایی	۰/۴۵۱	۰/۰۰۲**
شادکامی و احساس خوشبختی	۰/۲۹۶	۰/۰۰۰**
امید به آینده	۰/۱۷۴	۰/۰۰۹
افزایش بیمه شدن	۰/۱۶۴	۰/۰۰۲**
تقویت فرهنگ صرفه جویی	۰/۱۲۱	۰/۰۰۱
افزایش حس مؤثر بودن	۰/۱۲۷	۰/۰۰۱
احساس معنی دار بودن	۰/۲۵۶	۰/۰۲۷**
احساس شایستگی	۰/۱۷۴	۰/۰۰۱
خود تعینی	۰/۲۲۹	۰/۰۴۳**
تقویت اعتماد به نفس	۰/۲۷۷	۰/۰۴۶**

*سطح معناداری یک صدم **سطح معناداری پنج صدم

در ادامه مطالعه، دریافت میزان حمایت‌های اقتصادی به عنوان متغیر مستقل و شاخص‌های توانمندسازی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد. R بدست آمده برابر است با ۰/۶۷۴ این نشان‌دهنده مدلی است که متغیر وابسته را بدون متغیر مستقل پیش‌بینی می‌کند یعنی ترکیب متغیرهای وابسته هم‌پوشانی خوب و قابل قبولی با یکدیگر دارند، اما به‌طور کلی مقدار ضریب R^2 به دست آمده برابر با ۰/۸۴۲ می‌باشد که گویایی این نکته است که واریانس تبیین شده برای مدل رگرسیون مطالعه برابر با ۸۴ درصد می‌باشد، این شاخص نشان می‌دهد متغیرهای مستقل تا حد زیادی توانسته‌اند تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند.

همچنین نتایج به دست آمده از آزمون رگرسیون نشان می‌دهد که دریافت حمایت‌های اقتصادی تأثیر مثبتی را بر افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی (۰/۱۸۴)، تنوع‌بخشی رژیم غذایی (۰/۱۸۱) و افزایش توان و قدرت خرید (۰/۱۶۹) بهبود دسترسی آموزشی (۰/۱۵۲) داشته است اما متغیرهای دیگر از میزان کمتری در برخورداری حمایت اقتصادی دولت بهره‌مند شده‌اند در همین زمینه باید اشاره کرد که کمترین تأثیرگذاری از حمایت‌های اقتصادی دولت مربوط به متغیرهای افزایش حس مؤثر بودن با بتای ۰/۱۰۶ و احساس معنی‌دار بودن با بتای ۰/۱۰۹ است بدین ترتیب با توجه به داده‌های بدست آمده باید پذیرفت که حمایت‌های اقتصادی دولت بر توانمندسازی روانشناختی تأثیرات کمتری از متغیرهای توانمندی اقتصادی و اجتماعی دارد. با این توضیح باید افزود که متغیر افزایش ریسک‌پذیری با بتای ۰/۱۸۴، بیش‌ترین میزان تأثیر را بر متغیر حمایت‌های اقتصادی دولت دارد.

بر اساس این نتیجه، با افزایش یک انحراف استاندارد در متغیر حمایت‌های اقتصادی، میزان ریسک‌پذیری اقتصادی، به میزان ۰/۱۸۴ انحراف استاندارد افزایش می‌یابد. در خصوص سایر متغیرها نیز، می‌توانیم به همین نحو قضاوت کنیم (جدول ۶).

جدول ۶- متغیرهای تأثیرگذار در مدل نهایی رگرسیون چند متغیره

شاخص	مقدار B	انحراف معیار	ضریب استاندارد (بتا)	آماره T	سطح معناداری
افزایش درآمد و ثروت	۰/۰۴۹	۰/۰۲۵	۰/۱۴۸	۲/۶۰۲	۰/۰۰۰
افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی	۰/۰۸۰	۰/۰۲۹	۰/۱۸۴	۲/۷۳۹	۰/۰۰۱
ایجاد اشتغال و توسعه فعالیت	۰/۰۹۱	۰/۰۳۳	۰/۱۴۷	۲/۹۸۵	۰/۰۰۳
افزایش توان و قدرت خرید	۰/۰۷۱	۰/۰۲۶	۰/۱۶۹	۲/۸۱۹	۰/۰۰۴
بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی	۰/۰۴۱	۰/۰۱۱	۰/۱۴۷	۲/۴۱۰	۰/۰۰۰
بهبود دسترسی آموزشی	۰/۱۲۷	۰/۰۷۴	۰/۱۵۲	۲/۷۸۱	۰/۰۱۴
تنوع‌بخشی رژیم غذایی	۰/۰۲۱	۰/۰۱۴	۰/۱۸۱	۲/۵۲۴	۰/۰۰۰
شادکامی و احساس خوشبختی	۰/۰۴۹	۰/۰۳۱	۰/۱۲۷	۲/۳۴۱	۰/۰۲۴
امید به آینده	۰/۰۵۷	۰/۰۴۷	۰/۱۲۶	۲/۱۲۷	۰/۰۰۲
افزایش بیمه شدن	۰/۰۶۴	۰/۰۲۶	۰/۱۱۳	۲/۳۷۱	۰/۰۱۵
تقویت فرهنگ صرفه‌جویی	۰/۰۵۷	۰/۰۲۱	۰/۱۲۱	۲/۴۳۲	۰/۰۰۰
افزایش حس مؤثر بودن	۰/۰۷۹	۰/۰۴۳	۰/۱۰۶	۲/۱۰۱	۰/۰۰۲
احساس معنی‌دار بودن	۰/۰۲۸	۰/۰۰۶	۰/۱۰۹	۲/۴۱۲	۰/۰۱۳
احساس شایستگی	۰/۰۲۱	۰/۰۱۳	۰/۱۱۹	۲/۳۱۷	۰/۰۴۱
خود تعیینی	۰/۰۴۷	۰/۰۲۹	۰/۱۱۷	۲/۲۰۴	۰/۰۳۷
تقویت اعتمادبه‌نفس	۰/۰۴۶	۰/۰۳۴	۰/۱۱۰	۲/۳۴۲	۰/۰۲۶

R: :۰/۶۷۴

R²: :۰/۸۴۲

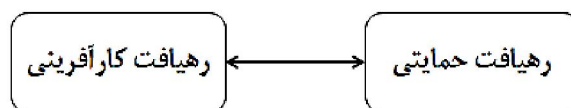
نتیجه‌گیری و پیشنهادت

همان‌طور که اشاره شد فرایند توانمندسازی از رویکردهای مختلفی نشأت گرفته و سازوکار اجتماعی وحدت بخشی را میان مشارکت‌کنندگان (مردم) محله، سازوکار راهبردی و برنامه‌ریزی مدیریت محله که به عنوان مدیریت سازمان شهری شناخته می‌شود

(Núñez Collado & Wang, 2020: 223). در صدد است یک نقش حمایت‌کننده را اجرا نماید (Cilliers, van Vuuren, & van Heerden, 2021: 64).

برای رفع فقر و عوامل تنش‌آفرین در وضعیت شهری و حاشیه شهر با توجه به عوامل مختلف و ساز کار نهادی که در درون دستگاه‌های اجرایی وجود دارد این توانایی را می‌تواند ایجاد کند تا علیرغم وجود برنامه‌ریزی‌های مستمر بتواند از نیازهای مشارکتی مردم محله برخوردار شود ساماندهی این وضعیت در رهیافت کارآفرینانه می‌تواند باعث بهبود وضعیت شهری و سازوکار توانمندی افراد شود (Tjia & Coetzee, 2022; Anditi, Musango, Smit, & Ceschin, 2022: 82). نتایج نشان داد که توجه به بحث حمایتی در جهت تأمین حداقل نیازهای موجود می‌تواند به رفع موانع توسعه حاشیه شهری گام بردارد اما نکته اصلی این است که وجود یارانه‌های رسمی ایجاد حس ناتوانی را در افراد برانگیخته است که با پژوهش کاویتا میسانگو (۲۰۲۰) هماهنگ است (Kaviti Musango et al., 2020: 75).

برطرف کردن نیازهای شخصی و اولیه حاشیه‌نشینان و همچنین توجه و تقویت به بازارهای رسمی و غیررسمی در این محلات و ساماندهی وضعیت اقتصادی محله‌ای در این مناطق می‌تواند باعث بهبود شرایط زیست‌پذیرتر شدن این منطقه را فراهم کند که با پژوهش ژنو و همکاران (۲۰۲۲) هماهنگی دارد.

نمودار ۶- چرخه تأثیرگذاری متقابل رهیافت حمایتی و رهیافت کارآفرینی

با توجه به نتایج ارائه‌شده در بخش شاخص‌های توانمندسازی، سازوکار یارانه‌ای می‌تواند رهیافت حمایتی را در جهت بازپرداخت منابع مالی داشته باشد (Málovics et al., 2019: 31-33) این خود درعین حال رهیافت کارآفرینانه را که انگیزه درونی و انگیزه‌های بالفعل افراد را تقویت می‌کند (Zhu et al., 2022: 24).

توجه به سیستم های فرهنگی جامعه (عامل تغییر) از جمله تقویت فرهنگ صرفه جویی، افزایش حس مؤثر بودن، احساس معنی دار بودن، احساس شایستگی، خود تعینی، تقویت اعتماد به نفس و درعین حال کمک گرفتن از خرد جمعی مردم ساکن در این مناطق (اجتماع محلی) بهبود شرایط سکونتگاهی را رقم خواهد زد که با پژوهش پوررجبی و مجدی (۱۳۹۸) و محسنی (۱۴۰۰) هماهنگی دارد و با پژوهش رضایی و همکاران (۱۳۹۵) اختلاف دارد.

تقسیم عادلانه منابع تولیدی و دستاوردهای دولتی در زمینه پخش منابع مالی در حوزه اجتماعی باعث شکل گیری احساس ارزشمندی و انسجام اجتماعی می گردد که با پژوهش های تجیا و کوتزی (۲۰۲۲) و مانی و همکاران (۲۰۱۱) و هسیانو (۲۰۲۰) و پوررجبی و مجدی (۱۳۹۸) هماهنگی دارد، در کنار تسهیلات مالی و اعتباری شکل دهنده به قدرت اجتماعی برای فقرای ساکن در مناطق غیررسمی را می آفریند که با پژوهش های کابیر (۲۰۰۹) و ژئو و همکاران (۲۰۲۲) هماهنگی دارد و درعین حال با پژوهش ازینری و همکاران (۲۰۲۲) و احدی چالسرا (۱۳۹۶) که بر عدم مشارکت و تعلق پایین در مناطق سکونتگاهی غیررسمی تأکید داشتند مغایر است.

همچنین در موضوع پاسخگویی نهادهای تأثیرگذار در زندگی شهری از طریق ارتقای شاخص های زیست پذیری در سطح خدمات و امکانات رفاهی در جهت برخورداری از استانداردهای لازم برای بهبود یک زندگی مطلوب را باعث می شود با پژوهش های زازیکی و همکاران (۲۰۲۲) و رضایی و همکاران (۱۳۹۵) هماهنگی و با پژوهش علیو و همکاران (۲۰۲۱) مغایر بود.

حمایت اقتصادی دولت یکی از شیوه های مهم و تأثیرگذار در راستای توانمندسازی و ارتقاء سطح کیفی زندگی افراد فقیر و دهک های پایین اجتماعات انسانی به ویژه در مناطق سکونتگاهی غیررسمی می باشد تا بتوان از این طریق شکاف زندگی بین طبقات اجتماعی کاسته و اغلب افراد حاشیه نشین که از سطح کیفی زندگی مطلوبی برخوردار نیستند به استانداردهای مطلوب زندگی دست یابند. لذا حمایت های اقتصادی در راستای ارتقای توانمندی های اقتصادی، اجتماعی و روان شناختی افراد حاشیه نشین و فقیر جامعه صورت می گیرد.

به عبارت دیگر، حمایت‌ها به عنوان عامل تسهیلگر برای توانمندسازی در نظر گرفته شده است. بر این اساس در این مطالعه تلاش شد تا میزان تأثیرگذاری دریافت حمایت‌های اقتصادی بر روی جنبه‌های مختلف توانمندی آنها مورد بررسی قرار گیرد.

همچنین یافته‌های به دست آمده نشان می‌دهد که حمایت‌های اقتصادی توسط دولت در چند سال گذشته، نتوانسته است به صورت ملموس و قابل قبول بر روی توانمندسازی گروه‌های هدف (افراد ساکن در مناطق سکونتگاهی غیررسمی) تأثیرگذار باشد. به طوری که در اغلب موارد میانگین شاخص‌ها و گویه‌های مورد مطالعه، مانند بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی یا ایجاد اشتغال و ... پایین‌تر از چیزی است که دولت از اجرا برنامه‌های حمایتی مورد انتظارش بود.

با این حال، بر اساس نتایج به دست آمده تنها بیشترین تأثیر حمایت‌های اقتصادی به ترتیب بر شاخص بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی، شاخص تنوع بخشی رژیم غذایی و افزایش توان و قدرت خرید می‌باشد. در بین گویه‌ها نیز بیشترین اثرات بر کاهش قرض‌های پولی، خرید قسطی لوازم، قدرت بازپرداخت اقساط، خرید وسایل ضروری و اولیه زندگی (تلویزیون، ماشین لباسشویی و...)، کاهش میزان خوددرمانی‌ها، انجام آزمایش‌های دوره‌ای (چکاب)، تهیه نیازمندی‌های آموزشی فرزندان، افزایش مصرف هفتگی پروتئین (گوشت و ماهی) در وعده‌های غذایی، افزایش مصرف هفتگی میوه و سبزیجات در برنامه غذایی مشاهده می‌شود؛ اما در مجموع بررسی همبستگی بین متغیر وابسته و مستقل گویای وجود رابطه همبستگی بین آنها می‌باشد اما نکته مهم اینکه، میزان رابطه بین آنها دارای شدت و ضعف‌های متفاوت می‌باشد.

به عبارت دیگر حمایت‌های اقتصادی رابطه معنادار و بالاتری با تغییر شاخص‌هایی مانند افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی، تنوع بخشی رژیم غذایی، افزایش توان و قدرت خرید، بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی، بهبود دسترسی آموزشی دارد. همچنین نتایج آزمون رگرسیون نشان داد که دریافت حمایت‌ها بیشترین تأثیر را بر روی شاخص‌های افزایش ریسک‌پذیری اقتصادی (۰/۱۸۴)، تنوع بخشی رژیم غذایی (۰/۱۸۱) و افزایش توان

و قدرت خرید (۰/۱۶۹) داشته است. در مطالعه انجام شده مشخص گردید که طرح های حمایتی اقتصادی اثرات کمتری بر زندگی و توانمندسازی آنها داشته است. زیرا با افزایش میزان بهای انرژی از یک طرف و از طرف دیگر افزایش سطح تورم، منجر به کاهش قدرت مردم به ویژه گروه های هدف در زمینه های مختلف شده است؛

زیرا به نظر می رسد با وجود اینکه حمایت ها در اوایل، منجر به تغییرات قابل محسوس در زندگی اقشار کم درآمد و گروه های ضعیف شد اما به مرور زمان با توجه به افزایش سطح تورم و هزینه های زندگی و همچنین افزایش تدریجی و تناوبی قیمت حامل های انرژی بدون تغییر در سطح حمایتی، سبب کاهش اثر در زمینه توانمندسازی مناطق سکونتگاهی غیررسمی شده است. از سوی دیگر کم بودن مبلغ ارائه شده به همراه نبود زمینه های آموزشی مناسب جهت اشتغالزایی و سرمایه گذاری، سبب هدایت خانوارها به سوی خرید مواد و کالاهای اولیه در سطح خانوارها شده است.

بر مبنای تفسیری که از الگوی نظری ژانگمائو می توان داشت و نتایج داده ها، حمایت های اقتصادی و تأمین منابع مالی همراه با گشایش یارانه های رسمی حس ایجابی در وضعیت ناتوانی را تقویت و افزایش میل به شرایط دریافتی را تقویت می کند همان طور که آلدومن و چیاپوری و هاسان و هاسنر بیان کردند منجر به تقویت بازارهای رسمی و ایجاد سازوکارهای قانونی جهت بهره برداری از منابع مورد استفاده در جهت انگیزه های روحی و روانی مورد استفاده قرار می گیرد. چمبرز و نارین توانمندی اجتماعی را باعث توانمندی اقتصادی و روان شناختی می دانند. کمک های اقتصادی در ساختار روانی افراد و کمک های اجتماعی در ساختار نهادی تأثیرگذار است.

لذا با توجه به نتایج به دست آمده می توان پیشنهادانی ارائه کرد که از جمله آنها، ارائه آموزش های کارآفرینانه جهت به کارگیری حمایت ها در فعالیت های اشتغالزایی، هدایت رایانه ها به سمت پروژه های طرح تحول سلامت خانواده در درمانگاه های حاشیه شهر باهدف بهبود دسترسی بهداشتی و درمانی، تعلق گیری بن های خرید کالا باهدف تنوع بخشی رژیم غذایی و افزایش توان و قدرت خرید شود.

منابع

- رحمانی فضلی، عبدالرضا. (۱۳۹۵)، گزارش وزیر کشور به مجلس شورای اسلامی، تهران: مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ یک.
- پوررجبی، میلاد و مجدی، علی‌اکبر. (۱۳۹۸)، «عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی در مناطق حاشیه‌نشین شهر مشهد»، فصلنامه مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان، سال ۱۳، شماره ۴: ۳۵-۶۰.
- رضایی، میثم؛ بلاغی، رسول؛ شمس‌الدینی، علی؛ شاعر، فاطمه و ماندنی. سعید. (۱۳۹۵)، «ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلانشهرها (مطالعه موردی: محلات حاشیه‌نشین شیراز)»، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال ۱۳، شماره ۵۲: ۵۷-۷۵.
- محسنی، رضا علی. (۱۴۰۰)، «شهر و مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی: با تأکید بر روش‌های ساماندهی و توانمندسازی آن (مورد مطالعه: شهر ساری)»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۱۳، شماره ۲: ۱۱۵-۱۲۹.
- Agrawal, A. (1995). *Removing Ropes, Attaching Strings: Institutional Arrangement to Provide water Indigenous Knowledge & Development Monito*, 1(3). online: <https://books.google.com/books?islon=0889368473>
- Barfield, T. (1997). *The Dictionary Of Anthropology*, Oxford: black well
- Benjamin, Walter. (2008). *The work of art in the age of mechanical reproduction*. Trans. J. A. Underwood. London: Penguin.
- Colin Michael Hall and Siamak Seyfi. (2020). *Cultural and Heritage Tourism in the Middle East and North Africa: complexities, Management and Practices*. London and New York: Routledge.
- Fernandes, G P. (2022). *Challenges and new opportunities for tourism in land territories: Echocultural resources and sustainable initiatives*: New York and London: IGI Global.
- Grimble, R.& M. Laidlaw (2002). "Biodiversity Management & Local Livelihoods: Rio Plus 10", ODI Natural Resource Perspective No. 73. January..
- Hassanzadeh, Alireza. (2022). "Mass Tourism and the host_guest tension during the COVID_19 Pandemic" in Alireza Hassanzadeh and Mostafa Asadzade (eds.). *Culture In The Shadow of The COVID_19 Pandemic*. Tehran: Research Center for Culture, Art and Communication. pp. 275_284.

- Hassanzadeh, Alireza. (2013). *Rituality and Normativity*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jason L.Stienmetz, Berta Ferre_Rosell and David Massimo (2022). *Information and communication technologies in Tourism 2022*: Proceedings of the Enter 2022 eTourism conference, January 11-14.
- Management Association, Information Resources. (2017). *Medical Tourism: Breakthroughs in research and practice: Breakthroughs and practice*. New York and London: IGI Global.
- Mansper, MC. (1995). *Tourism & Cultural Change in Small -Scale Societies*. Hum. org.
- Richard Kendall Miller, Kelli D. Washington. (2021). *Travel and Tourism Market Research: 2022*. New York and London: Richard K. Miller and Associates.
- Smith, A. E. (2010). *Anthropology Encyclopedia Britanica*, Chicago: Encyclopedia Britanica.
- Steward, J.H. (1997). *Evoloution & Ecology United State*. University Of Illinois Press.
- Sutton, M.Q & E. N. Anderson. (2010). *Introduction to Cultural Ecology*, United Kingdom: Published by Alta Mira Press. Secound Edition. p.399.
- V.A.Verkerk. (2022). "Virtual reality: a simple substitute or new niche in Jason L.Stienmetz, Berta Ferre_Rosell and David Massimo (eds.). *Information and communication technologies in Tourism 2022*: Proceedings of the Enter 2022 eTourism conference, January 11_14, 2022
- Vineland, A and James Manael. (2019). *Ecotourism and community intervention: emerging and oppourtunities* London: ICI Global
- Winthrop, R. H. (1991). *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology*, United State of America: Green Wood
- World Intellectual property Organization and World Tourism Organization. (2022). *Boosting Tourism Development through intellectual property development*. Madrid: WPO.
- Zeppel, H. (2008). "Tourism & Aboriginal Australia, Tourism Management", Vol 19, No 5, pp 485-488.